

• ПИТАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА •

ПОДЦЕРКОВНИЙ ОЛЕГ ПЕТРОВИЧ,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри

господарського права і процесу

Національного університету

«Одеська юридична академія»,

член-кореспондент Національної академії

правових наук України,

Україна, м. Одеса

e-mail: opp@ukr.net

УДК 346.1(4)

Щодо посилення тенденції виділення господарського (економічного) права у законодавстві та правничій освіті європейських країн

Статтю присвячено вивченню тенденцій розвитку господарського права в зарубіжних країнах та їх впливу на національне законодавство. Проаналізовано посилення ролі держави в сучасній економіці, підвищення вимог до безпеки і якості виробничої діяльності, потреби демонополізації і стимулювання інвестицій у національну економіку, міжнародних економіко-інтеграційних процесів і розвитку міжнародного економічного права, що в результаті породжує перетворення торгового права на господарське. Виявлено, що більшість університетів Європи, Канади та США мають досить розгалужений спектр програм підготовки бакалаврів та магістрів саме з господарського права, на відміну від цивільного права.

Ключові слова: торгове право, економічне право, публічно-правові норми, юридична освіта, бізнесове право, правова система.

Потреба у проведенні економіко-правових реформ та осучаснення правових механізмів господарювання в Україні у цьому контексті вимагають не лише запозичення окремих правових інститутів чи норм із законодав-

ства провідних європейських країн та правил ЄС, а й насамперед осмислення загальних тенденцій розвитку права, що регулює економічні відносини в Європі, формування сучасної моделі правової системи, надзвичайно при-

стосованої до зростання економіки та євроінтеграції.

У багатьох країнах Європи та світу правила ведення бізнесу кодифіковано. Відповідні акти традиційно іменуються комерційними, про що свідчать як оновлені кодекси-«старожили» Бразилії (1850), Мексики, Іспанії (1885), Португалії (1888), Нідерландів (1838) тощо, так і новітні кодифікації Словаччини (1991), Франції (2000), Латвії (2000), Туреччини (2012) тощо.

У Німеччині, незважаючи на вихідну назву кодифікації 1897 р. як Торгового укладення (нім. *Handelsgesetzbuch*, скор. HGB), під егідою Федерального міністерства іноземних справ англійською мовою назву цього акта офіційно перекладено як «Commercial code» (Комерційний кодекс), а не «Trade code» (Торговельний кодекс) [1]. Це демонструє намагання німецьких юристів осучаснити розуміння права для потреб реальних економічних відносин, а не підходів понад столітньої давнини, коли приймалися перші кодифіковані акти у цій сфері. І дійсно, зміст сучасного комерційного законодавства не дає можливості зводити його до «торгового», враховуючи регулювання діяльності комерсантів, промисловців, банкірів, аудиторів, регулювання публічної звітності тощо, а не лише торгівлі.

Більше того, і сама назва «комерційний» щодо правового регулювання економічних відносин поступово застаріває. Усе потужніше проступає така тенденція у розвитку правил ведення бізнесу – становлення нового інтегративного напрямку – економічного права (economic law) європейських країн, що

у вітчизняному правовому просторі іменується господарським.

Найяскравіший приклад такого правового феномену – Господарський кодекс Королівства Бельгія, що набрав чинності у 2014 р. Значення такої кодифікації стає усе відчутнішим, якщо згадати, що офіси Ради Європи, НАТО, Європейської Асоціації Венчурного Капіталу та інших європейських організацій знаходяться у Брюсселі, не кажучи вже про стабільну та міцну економіку країни, що просто об'єктивно впливає на формування провідної правової політики в Європі.

Потреба заводити «нормативній інфляції» (inflation normative), необхідність «сприяти інтеграції бельгійського господарського права в концепт європейського права», а також «дати чітке уявлення про роль державної влади в регуляції економічної активності та визначити, які інструменти вона має», – були зазначені серед основних причин прийняття Господарського кодексу в доповіді Міністерства економіки Королівства Бельгія [1].

Цікаво, що у правовій доктрині на вітчизняних теренах ця тенденція була помічена та прогнозована ще у ХІХ ст. Зокрема, Г. Ф. Шершеневич зазначав: «Торгове право, народившись у сфері торгової промисловості, захопило всю переробну і готується зайняти видобувну промисловість. Торговий оборот дедалі більше наближається до злиття з економічним оборотом» [2, с. 43].

Поняття господарського чи економічного права (economic law, wirtschaftsrecht) займає усе більшу частину світового правового простору, зустрічається як окреме поняття, більш широке у по-

рівнянні із комерційним чи бізнесовим правом, не лише у правових системах Китаю, Німеччини, Сербії, Японії, США, Естонії, України, а й надзвичайно поширене у значенні міжнародного економічного права.

Ось як описують відмінність між бізнесовим та господарським (економічним) правом американські правознавці: «перший з цих двох термінів (“економічне право”) є більш точним і наочним, тому що становить “широке поле” значення і, як стане ясно з наступних сторінок, взаємодія між законом та економічною діяльністю охоплює дуже багато предметів дійсності. Термін “бізнесове право”, проте, є більш знайомим в деяких країнах, включаючи, наприклад, США» [3].

Зарубіжні вчені, дійсно, відзначають складність теоретичного обґрунтування меж економічного (господарського) права, як і меж будь-яких інших галузей права. Але це не зупиняє їх перед виокремленням цієї галузі для практичних цілей професійного супроводу діяльності господарюючих суб'єктів. Численні новітні наукові праці з господарського (економічного) права у зарубіжних країнах, щодо яких можна отримати достатньо повне уявлення з відомого веб-сайту books.google.com [4], це достеменно підтверджують.

Поняття господарського (економічного) права у зарубіжних країнах значною мірою збігається із розумінням господарського права в Україні. Зокрема, німецький вчений Р. Штобер зазначає, що «господарське право можна визначити як сукупність приватноправових, кримінально-правових та публічно-правових норм і заходів, за допомо-

гою яких держава впливає на правовідносини учасників економічного процесу між собою та державою» [5]. Позначення на кримінально-правові норми у складі господарського права у цьому разі лише зайвий раз підтверджує, що виокремлення господарського (економічного) права має передусім практичне значення, є вимогою об'єктивних професійних економіко-правових відносин.

Уявлення про приватноправовий зміст сучасних комерційних кодексів Європи відстали від життя щонайменше на століття. Зокрема, якщо подивитися на європейське комерційне право як систему відповідних навчальних курсів, то можна переконатися у тому, що воно далеко не приватноправове. Ось, наприклад, які параграфи включені у відому книгу Г. Моенса та Дж. Троуна «Комерційне право Європейського Союзу», крім загального параграфу про європейські інституції: політика Європейського Союзу у галузі комерції, положення про свободу руху капіталів, про свободу руху осіб та послуг, про свободу переміщення капіталів, антиконкурентне право, податкові бар'єри у торгівлі, державні закупівлі, право промислової власності, соціальні вимоги Європейського Союзу, Європейський Союз та ВТО тощо [6]. Ці положення є публічно-правовими за природою.

Те саме можна помітити у структурі та змісті книги А. Санта Марія «Європейське економічне право»: глава 1 «Право компаній на утворення і свободу надання послуг: взаємне визнання правомочних компаній»; глава 2 «Узгодження акціонерного права

в рамках ЄС»; глава 3 «Роль Європейського Союзу в організації міжнародної торгівлі»; глава 4 «Економічні і фінансові відносини в епоху глобалізації. Вогнища кризи і проблеми євро»; глава 5 «Багатонаціональні підприємства і глобалізація»; глава 6 «Конкурентне право між загальною теорією і фактичною реалізацією» [7]. Як видно, питання організації бізнесу та публічно-правового впливу на відповідні відносини є нерозривними в огляді економічного (господарського) права ЄС. Причому межа між національним господарським правом та міжнародним економічним правом дедалі більше стирається.

У більшості країн, зокрема в Ізраїлі, розвиток галузі комерційного права та бізнесового права тісно пов'язується вченими із економічною глобалізацією та розвитком економічних систем сучасності, запозиченням правових цінностей [8].

Нові європейські господарські та комерційні (підприємницькі) кодекси – Латвійський 2000 р., Австрійський 2007 р., Турецький 2012 р., Бельгійський 2013 р., Естонський 2011 р. – повною мірою підтверджують виведення традиційного комерційного права з матриці приватноправової бази в напрямі широкого включення правових норм щодо реєстраційних, ліцензійних, облікових й інших публічно-господарських відносин.

Не є винятком і Комерційний кодекс Франції 2000 р. Зокрема, не можна вважати приватноправовими положення розділу I глави III книги I «Про реєстр комерсантів та товариств» (статті L.123-1 – L.123-11-1); розділу II глави III книги I «Про звітність комерсантів» (статті

L.123-12 – L.123-28); глави VIII книги I «Про заборону займатися комерційною чи промисловою діяльністю» (статті L.128-1 – L.128-6); глави II титулу IV книги II «Про правопорушення, що стосуються акціонерних товариств» (статті L.242-1 – L.247-10) – розгалужені норми щодо кримінальної та адміністративної відповідальності керівників товариств; книги IV «Про свободу цін та про конкуренцію» (статті L.410-1 – L.410-1); книги VI «Про скрутне положення підприємств» (статті L.610-1 – L.670-8); книги VII «Про комерційні суди та про організацію комерційної діяльності» (статті L.710-1 – L.762-3); титул II книги VIII «Про бухгалтерів-ревизорів» (статті L.820-1 – L.823-18) тощо. Фактично, дві третини з положень Комерційного кодексу Франції є публічно-правовими.

Структура Господарського кодексу Бельгії 2014 р. теж має чітку публічно-правову спрямованість – книга III «Свобода заснування, надання послуг та загальних зобов'язань компаній»; книга IV «Захист конкуренції»; книга V «Конкуренція та ціноутворення»; книга VI «Ринкові методи та захист прав споживачів»; книга VIII «Якість продуктів та послуг»; книга IX «Безпека продуктів та послуг»; книга XIV «Ринкові методи та захист прав споживачів у професійному середовищі»; книга XV «Примусове виконання»; книга XVII «Проведення у спеціалізованому суді»; книга XVIII «Інструменти кризового управління» чітко вказують на публічно-правову матрицю цього акта.

Основна причина перетворення комерційного (торгового) права в економічне (господарське) – це неминуче по-

силення ролі держави в сучасній економіці, підвищення вимог до безпеки і якості виробничої діяльності, потреби демонополізації і стимулювання інвестицій у національну економіку, міжнародні економіко-інтеграційні процеси і розвиток міжнародного економічного права.

У конкретному акті законодавства стає безглуздим залишати лише приватноправові норми, або штучно відривати публічно-правові норми від загального механізму регулювання. Так само зникає цінність виокремлення комерційних правовідносин з-поміж інших господарських. Навпаки – єдине їх застосування в законодавстві як господарських правовідносин стає природним та зручним предметом системного впливу на економіку.

У цьому контексті звертає на себе увагу некоректність намагання окремих цивілістів у процесі давньої дискусії навколо Цивільного та Господарського кодексів України спалювати термін «господарський» як такий. Посилання на те, що термін «господарський» є суто радянським, а тому треба застосовувати лише термін «комерційний», не витримує критики. І справа не лише у тім, що про господарювання йдеться у Конституції України (статті 13, 137), а також у незчисленних актах новітнього законодавства України, у тому числі у назві законів «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про основні засади державного контролю (нагляду) у сфері господарської діяльності», «Про державну регуляторну політику у сфері господарської діяльності», у новому Податковому чи Кримінальному кодексах тощо. Навіть сам Цивільний

кодекс застосовує поняття «господарські товариства», «сфера господарювання» тощо. Найбільш переконливим доводом на користь сучасності термінологічної основи господарського законодавства слугує той факт, що споріднені з Україною правові системи країн східної Європи не лише не відкинули термін «господарювання», а й примножили його у сучасних актах законодавства.

Наприклад, з 2004 р. у Польщі діє «Ustawa o swobodzie działalności gospodarczej», дослівно Закон «Про свободу господарської діяльності» [9]. Навіть за структурою Закону видно, що він забезпечує організацію, здійснення та припинення господарської діяльності, а також обов'язків державного управління в цій галузі: глава 2 – принципи проведення та здійснення господарської діяльності; глава 3 – економічні звіти про діяльність; глава 4 – концесії і регульована господарська діяльність; глава 5 – контроль підприємця; глава 6 – філії і представництва іноземних підприємців; глава 7 – мікро-, малі і середні підприємства тощо.

При цьому звертаємо увагу на спотворення інформації про цей правовий акт українськими державними інтернет-ресурсами. Зокрема, Мінекономрозвитку перекладає його як Закон про свободу здійснення підприємницької діяльності [10]. Ця підміна «господарського» на «підприємницьке» не була б такою виразною, якби польська мова не була настільки спорідненою із українською. Підприємництво – це лише частина господарської діяльності у Польщі (przedsiębiorczość), як в Україні і в інших країнах Європи.

Потрібно враховувати, що у силу природного розмаїття підходів до регулювання комерційної, підприємницької чи некомерційної економічної діяльності у країнах Європи, які об'єдналися передусім задля спільного ринку, законодавцям відповідних країн не залишається іншого конструктивного виходу, як підходити до поняття господарської діяльності у широкому контексті.

Прикладом є ситуація з Кодексом господарської діяльності Естонії, що прийнятий у 2011 р. та набрав чинності із липня 2014 р., що «встановлює загальні умови та порядок здійснення господарської (економічної) діяльності, в том числі регулює процедуру створення, припинення та відновлення господарської діяльності, ведення реєстру господарюючих суб'єктів, основні засади державного нагляду й відповідальності у сфері господарювання» [11]. І це при тому, що в Естонії продовжує діяти Комерційний кодекс – по суті «корпоративне право» (*company law*).

Фактично йдеться про те, що суб'єктом професійних економічних відносин стають економічні суб'єкти загалом (*economic entities*), а не лише підприємці чи комерсанти як такі. Регулюється господарська діяльність (*economic activity*), а не суто комерція. Причому відповідне регулювання узагальнює правила щодо господарювання підприємця чи державного казенного підприємства, іншого некомерційного економічного суб'єкта (наприклад самозайнятої особи, що прирівнюється за законодавством європейських країн до комерсанта).

Для сучасного правопорядку стає менш важливим – чи отримує суб'єкт

прибуток (як підприємець), чи здійснює лише торгівлю (як комерсант), чи здійснює інші види професійної економічної активності. Головним стає кваліфікація участі суб'єкта в економічних відносинах, які традиційно іменуються в політичній економіці як «виробничі відносини», що існують на противагу «відносинам споживання», де традиційно залишається діяти цивільне, сімейне, житлове, спадкове та інші нормативні утворення.

До речі, низка положень Комерційного кодексу Франції чітко вказують на те, що сучасна господарська діяльність як предмет правового регулювання далеко вийшла за межі лише комерційної діяльності. Зокрема, розмежовується статус комерційних та промислових підприємств (ст. L.128-1); застосовується поняття «економічна діяльність» у контексті впорядкування відносин щодо підтримки проекту підприємства щодо організації чи відновлення її здійснення без прив'язування до комерційного чи іншого її характеру (статті L.127-1 – L.127-5). Так само, якщо подивитися на перелік операцій, що визнаються комерційними за відповідним кодексом, то їх широке господарсько-правове розуміння підтверджується, зокрема, віднесенням до них будь-яких операцій підприємств щодо виробництва товарів; будь-яких валютних операцій, операцій публічних банків (ст. L.110-1) тощо.

Під цим кутом стає зрозумілою причина провалу безвідповідальної ініціативи очільників Мін'юсту, що з'явилася наприкінці 2015 р., стосовно скасування Господарського кодексу України. Під цю ідею була підведена суперечлива

інформація про те, що нібито комерційні кодекси Європейських країн є приватноправовими, а комплексних кодифікованих актів, як Господарський кодекс України, не існує [12]. Насправді, якщо подивитися на вже згадувані кодекси, то сумніви в комплексності сучасного правового регулювання економіки відповідають.

Виникнення економіко-правового (господарського-правового) напрямку у ХХ ст. завдячує тому, що сучасна економіка стала потребувати публічно-правових обмежень, які покликані забезпечити стабільність і порядок у господарській сфері. У цьому зацікавлені передусім самі одиничні суб'єкти господарювання, ефективність яких неможлива в умовах економічної анархії, засилля монополізму і відсутності чітких правил гри в економіці.

Такий стан розвитку законодавства не може не позначатися на відповідних стандартах юридичної освіти. Зокрема, майже кожний університет Європи, США та Канади, що готує правників, має програму підготовки бакалаврів чи, особливо, магістрів із господарського (економічного, бізнесового) права.

При цьому майже неможливо знайти магістерські програми з цивільного права у буквальному значенні. В інтернет-оглядах навчальних програм університетів світу зустрічається посилення на програми «в сфері цивільного права», але частіше з «приватного права». Наприклад, інтернет-ресурс LLMdirectory.com узагальнює різноманітні LLM-програми у сфері цивільного права. Разом із тим, якщо подивитися на зміст відповідних програм, наприклад, у Вашингтонському університеті,

то оглядова класифікація конкретизується у програмі з «фінансового та бізнесового права», «екологічного права», «права інтелектуальної власності» тощо [13]. При цьому, якщо звернутися до огляду університетів, що пропонують LLM-програми з економічного (господарського) права, то відповідний перелік не лише виявиться незрівнянно більшим, а й відрізнятиметься безпосереднім зв'язком у назві та змісті курсів саме з економічним (господарським), бізнесовим чи комерційним правом.

Такий стан магістерських програм з права в європейських країнах пов'язаний зі спеціалізацією підготовки правників для певних сфер суспільного життя, а цивільне право прямо не отожднюється зі будь-якою сферою у цілісному вигляді – воно стосується усіх сфер, починаючи від сімейних відносин і закінчуючи міжнародними колізійними нормами. Розрахованість на підготовку фахівців певної галузі суспільного життя – прерогатива комплексних галузей права, здатних подолати вузькість правового мислення, подати нормативні положення в єдності, спрямованій на цілісне вирішення конкретної життєвої проблеми. Цій комплексності повністю відповідає зміст програм із господарського (економічного) права.

Вагомою перешкодою для підготовки фахівців за програмами з «цивільного права» на користь програм з бізнесового чи економічного права слугує системно-правова розбіжність між країнами різних правових сімей.

Йдеться про те, що в англійському та американському праві, а відповідно в юридичних школах провідних універ-

ситетів світу, не виділяється цивільне право як таке. Адже загальне право та цивільне право розмежовуються, відповідно, як нормативні основи правових систем англо-американського та романо-германського права. Отже, підготовка фахівців із «цивільного права» в університетах країн англо-американського права не може відбуватися по суті. Поняття цивільного права виділяється лише у країнах континентальної системи права та окремих змішаних або дуалістичних систем права (наприклад, право канадської провінції Квебек). Ця дилема не стосується економічного (господарського), бізнесового чи комерційного права. «Правила гри» у сучасному глобалізованому світі усе більше тяжіють до уніфікації та єдності. Своєрідність бізнесових правил фактично означала б відторгнення країни, що їх одноосібно запроваджує, від загального світового економічного простору, чого не може дозволити собі жодний уряд.

Існування в юридичних школах США, Великої Британії та Європи програм з підготовки юристів економіко-правового (господарсько-правового) напрямку стало правилом. Зокрема, Гарвардська школа права пропонує програму навчання з бізнесового права, поряд із програмою з міжнародного та порівняльного права, програмою з кримінальної юстиції тощо, але не згадуючи про цивільне право [14]. Аналогічні програми діють, наприклад, на юридичному факультеті університетів Оксфорда, Кембриджа, Стенфорда, Цюріха тощо. А якщо врахувати той факт, що у рейтингу підготовки юристів університети США та Великої Британії далеко випереджають університети континен-

тальної Європи, то чинник меншої уваги до класичної цивілістики у порівнянні із бізнесовим чи економічним (господарським) правом у світовому освітньому просторі стає ще більш відчутним.

Не випадково, наприклад, відоме видавництво Kluwer Law International видало багатотомну енциклопедію International Encyclopaedia for Commercial and Economic law (Міжнародна енциклопедія з комерційного та господарського права) [15], де узагальнені нормативно-правові положення з комерційного й господарського права 23 країн світу, але аналогічної енциклопедії не підготовлено із цивільного права, хоча представлені енциклопедії з 25 галузей права, починаючи від енциклопедії з цивільного процесу, енциклопедії зі страхового права, екологічного права та, навіть, кіберправа, й закінчуючи енциклопедією з транспортного права [16].

Порівняння вітчизняної та іноземної підготовки юристів виявляє ще одну особливість. В Україні та інших пострадянських країнах – і це данина радянській традиції – продовжують видаватися підручники з цивільного та торговельного права зарубіжних країн. Хоча у західному правознавстві майже неможливо знайти сполучення цих категорій, навіть у країнах континентального права. Тамтешні юристи не схильні до загальної універсалізації знань, висуваючи на перший план спеціалізацію за предметним критерієм. У підручниках зустрічаються, швидше, поєднання економічного (господарського), комерційного або бізнесового права з контрактним, корпоративним чи антиконку-

рентним правом, патентним правом або правом безпеки продуктів, правом захисту прав споживачів, податковим правом та іншими спорідненими спеціальними дисциплінами.

Таким чином, сучасне економічне (господарське) право, набуваючи універсальних та комплексних рис в умовах глобалізації і економічної інтеграції, впевнено виходить на рівень традицій-

них галузей права та стає вагомим елементом розвитку освітнього простору. Така якість виникає завдяки уніфікації підходів держав країн світу до регулювання бізнесу та створення міждержавних економічних союзів, які пропонують єдині критерії публічно-правового обмеження свободи здійснення господарської діяльності, що впливають на сферу роботи більшості правників.

Список використаних джерел

1. Thirion Nicolas. Le Code de droit économique : principales innovations – Primento, 2015 – Group Larcier s.a. – 288 p.
2. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права : (По изд. 1908–1912 г.) / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Статут, 2003. – Т. 1. – 480 с.
3. Head W. John. General Principles of Business and Economic Law: An Introduction to Contemporary Legal Principles Governing Private and Public Economic Activity at the National and Supranational Levels / Head W. John. – Durham, North Carolina : Carolina Academic Press, 2008. – p. XV.
4. Fiebig Andre. Commercial and Economic Law in the United States / Andre Fiebig. – Kluwer Law International, 2012. – 144 p.
5. Штобер Р. Хозяйственно-административное право: Основы и проблемы: Мировая экономика и внутренний рынок = Allgemeines Wirtschaftsverwaltungsrecht / Р. Штобер ; авт. предисл. В. Бергман ; пер. с нем. Д. Токовой ; под общ. и науч. ред. Т. Яковлевой. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – С. 13.
6. Moens G. Commercial Law of the European Union [Електронний ресурс] / G. Moens, J. Trone. – Режим доступу: <http://bib.convdocs.org/v36627/?cc=1&view=pdf>.
7. Santa Maria A. European Economic Law / A. Santa Maria. – Third Revised Edition : Wolters Kluwer Law & Business. – 576 p.
8. Shalom L. Challenges and Perspectives of Commercial Law Within Globalization: The Israeli Case [Електронний ресурс] / L. Shalom. – Режим доступу: <http://biblio.juridicas.unam.mx/libros/5/2332/19.pdf>.
9. Ustawa o swobodzie dzialalności gospodarczej [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=71983&p_country=POL&p_count=1443&p_classification=01&p_classcount=166.
10. Польське господарське право. Актуальні аспекти і новини [Електронний ресурс] : Міністерство економічного розвитку та торгівлі : Державна підтримка українського експорту. – Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/pravovi_pitannja/pol/627.html.
11. Majandustegevuse seadustiku üldosa seadus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.riigiteataja.ee/akt/129062014008>.
12. В Мін'юсті презентували ініціативу скасування Господарського кодексу: повідомлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/ua/news/47889>.
13. LLM Program: The George Washington University Law School [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.llmdirectory.com/courses/LLM-Program-GWU-Washington-DC-USA>.
14. Law and Business: Program of Study Faculty Leaders: Harvard Law School [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.harvard.edu/academics/degrees/jd/pos/law-and-bus/>.
15. International Encyclopaedia for Commercial and Economic law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kluwerlawonline.com/toc.php?area=Looseleafs&mode=bypub&level=4&value=Looseleafs~IEL+Commercial+and+Economic+Law>.
16. International Encyclopaedia of Laws [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ielaws.com/>.

References

1. Thirion Nicolas. (2015) *Le Code de droit économique : principales innovations*. Primento, Group Larcier s.a. [In French]
2. Shershenevich G. F. (2003) *Kurs torgovogo prava : (Po izd. 1908–1912 g) [Course of commercial law: (According to the edition of 1908-1912)]* Vol. 1 M.: Statut. [In Russian]
3. Head W. John. (2008) *General Principles of Business and Economic Law: An Introduction to Contemporary Legal Principles Governing Private and Public Economic Activity at the National and Supranational Levels*. Durham, North Carolina: Carolina Academic Press [In English]
4. Fiebig Andre. (2012) *Commercial and Economic Law in the United States*. Kluwer Law International [In English]
5. Shtober R. (2008) *Khozyaystvenno-administrativnoye pravo : Osnovy i problemy : Mirovaya ekonomika i vnutrenniy rynek = Allgemeines Wirtschaftsverwaltungsrecht [Economic and Administrative Law: Fundamentals and Problems: The World Economy and the Internal Market = Allgemeines Wirtschaftsverwaltungsrecht]* (D. Tokova Trans.), (T. Yakovleva Eds.) M. : Wolters Kluwer.
6. Moens G., Trone J. Commercial Law of the European Union (n.d.) *bib.convdocs.org* Retrieved from: <http://bib.convdocs.org/v36627/?cc=1&view=pdf> [In English]
7. Santa Maria A. European Economic Law. Third Revised Edition : Wolters Kluwer Law & Business. [In English]
8. Shalom L. Challenges and perspectives of commercial law within globalization: the Israeli case *biblio.juridicas.unam.mx* Retrieved from: <http://biblio.juridicas.unam.mx/libros/5/2332/19.pdf> [In English]
9. Ustawa o swobodzie dzialalnosci gospodarczej *ilo.org* Retrieved from: http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=71983&p_country=POL&p_count=1443&p_classification=01&p_classcount=166 [In Polish]
10. Polske hospodarske pravo. Aktualni aspekty i novyny: Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku ta torhivli : Derzhavna pidtrymka ukrainskoho eksportu [The Polish commercial law. Important aspects and news: Ministry of Economic Development and Trade, State support Ukrainian exports] *ukrexport.gov.ua* Retrieved from: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/pravovi_pitannja/pol/627.html [In Ukrainian]
11. Majandustegevuse seadustiku üldosa seadus *riigiteataja.ee* Retrieved from: <https://www.riigiteataja.ee/akt/129062014008> [In Estonian]
12. V Miniusti prezentuvaly initsiatyvu skasuvannia Hospodarskoho kodeksu: povidomlennia [The Ministry of Justice presented the initiative to repeal the Commercial Code, the message] *minjust.gov.ua* Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/ua/news/47889> [In Ukrainian]
13. LLM Program: The George Washington University Law School *llmdirectory.com* Retrieved from <http://www.llmdirectory.com/courses/LLM-Program-GWU-Washington-DC-USA> [In English]
14. Law and Business: Program of Study Faculty Leaders: Harvard Law School *law.harvard.edu* Retrieved from: <http://www.law.harvard.edu/academics/degrees/jd/pos/law-and-bus/> [In English]
15. International Encyclopaedia for Commercial and Economic law *kluwerlawonline.com* Retrieved from: <http://www.kluwerlawonline.com/toc.php?area=Looseleafs&mode=bypub&level=4&values=Looseleafs~IEL+Commercial+and+Economic+Law> [In English]
16. International Encyclopaedia of Laws *ielaws.com* Retrieved from: <https://ielaws.com/> [In English]

Подцерковный О. П., доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой хозяйственного права и процесса Национального университета «Одесская юридическая академия», член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, Украина, г. Одесса
e-mail: opp@ukr.net

Об усилении тенденции выделения хозяйственного (экономического) права в законодательстве и правовом образовании европейских стран

Статья посвящена изучению тенденций развития хозяйственного права в зарубежных странах и их влиянию на национальное законодательство. Проанализированы усиление

роли государства в современной экономике, повышение требований к безопасности и качеству производственной деятельности, потребности демонополизации и стимулирования инвестиций в национальную экономику, международных экономико-интеграционных процессов и развития международного экономического права, которые в результате порождают преобразования торгового права на хозяйственное. Выявлено, что большинство университетов Европы, Канады и США имеют достаточно широкий спектр программ подготовки бакалавров и магистров именно по хозяйственному праву, в отличие от гражданского права.

Ключевые слова: торговое право, экономическое право, публично-правовые нормы, юридическое образование, бизнес-право, правовая система.

Podtserkovnyy O. P., Doctor of Law Sciences, Professor, Head of department Commercial Law and Legal Proceedings Department National University «Odessa law academy», Corresponding Member of National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Odessa
e-mail: opp@ukr.net

About Growing Trend Release of Business (Economic) Law in Legislation and Legal Education of European Countries

This article is devoted to the study of trends of the economic law in foreign countries and their impact on national legislation. Analyzed strengthening the state's role in the modern economy, increasing requirements for safety and quality of production needs monopolization and encourage investment in the national economy, international economic integration process and development of international economic law, as a result generates conversion law to economic law. Found that most universities in Europe, Canada and the United States have fairly extensive range of programs for bachelors and masters it with commercial law, unlike the civil law.

In Ukraine and other former Soviet countries continue to publish books on civil and commercial law of foreign countries. In Western countries, lawyers are not subject to the general universalization of knowledge, highlighting the specialization on objective criteria. Textbooks are a combination of economic (commercial), commercial or business law of contract, corporate or anticompetitive law, patent law or the law of food safety, consumer protection law, tax law and other related specialized disciplines.

Modern economic (economic) law becomes universal and comprehensive features in the context of globalization and economic integration and confidence level goes to the traditional areas of law and is an important element of educational space. This quality arises due to unified approaches to the countries of the world of business regulation and the establishment of international economic unions, which offer the only criteria for public law restrictions on freedom of economic activity affecting the scope of most lawyers.

Key words: commercial law, economic law, public legal regulations, law education, business law, legal system.